

ირმა რატიანი

ლიტერატურული დისკურსის მოდელები საბჭოთა ტოტალიტარიზმის პირობებში

ლიტერატურა წარმოადგენს კონცეპტუალურ რეფლექსიას რეალურად მიმდინარე პროცესებზე; კონტექსტი, რომლის წიაღშიც ყალიბდება მხატვრული ტექსტი, ყოველთვის პოულობს ასახვას ამავე ტექსტის აზრობრივ თუ გამომსახველობით შრეებში. თუკი გავითვალისწინებთ ლიტერატურის თანდაყოლილ სწრაფვას ინტელექტუალური და რეპრეზენტაციული თავისუფლებისაკენ, ცხადად შეიძლება წარმოვიდგინოთ ის წინააღმდეგობა, რომელიც, ტოტალიტარული რეჟიმების პირობებში, იქმნება მხატვრულ ტექსტსა და რეალურ კონტექსტს შორის. ტოტალიტარიზმის, როგორც ძალადობრივი მმართველობის უპირველესი ნიშანი იდეოლოგიური დიქტატურის შექმნაა, კლიშეების ფორმირება და დანერგვა, რაც, ცხადია, მნიშვნელოვნად ზღუდავს ლიტერატურული თავისუფლების ფარგლებს. ამის ნათელი მაგალითია გასული საუკუნის 20-იანი წლები, როდესაც ქართულ ლიტერატურაში დამკვიდრებული მოდერნისტული ტენდენციები კონცეპტუალურ ანტაგონიზმში აღმოჩნდა საბჭოთა დიქტატურის იდეოლოგიურ პრინციპებთან. სულიერი ღირებულებების დესტრუქციით აღნიშნული პოლიტიკური კურსი იმთავითვე დაუპირისპირდა შინაგანი, სულიერი ძიებით აღნიშნულ ლიტერატურულ პროცესს, რომელმაც, თავის მხრივ, ზუსტად აირეკლა ეპოქის კრიზისი, ის საერთო სკეპტიციზმი და ნიჰილიზმი, რომელიც სუფევდა ინტელექტუალური ტერორით დათრგუნულ საზოგადოებაში. დაპირისპირებამ ტოტალიტარულ რეჟიმსა და მხატვრულ-ლიტერატურულ აზროვნებას შორის მტკივნეული გამოცდილების ათეული წლები მიითვალა და ქართული კულტურის ისტორიის უმნიშვნელოვანესი ეტაპი შექმნა.

ამგვარ ვითარებაში, ლიტერატურათმცოდნეობითი ანალიზის თვალსაზრისით, ცხადია, მნიშვნელობს ტექსტის არამართო კონცეპტუალური ან მოტივაციური მოდელების შეფასება, არამედ – ინტელექტუალურ ტერორზე ლიტერატურული დისკურსის რეაქციის გამოვლენა, იმ სტრუქტურული მოდელების სისტემატიზება, რომლებსაც გვთავაზობს საკმაოდ ვრცელი ლიტერატურული მასალა; ამასთან, მნიშვნელოვანია ლიტერატურული დისკურსის კონცეპტუალურ-მოტივაციურ მოდელებსა და სტრუქტურულ მოდელებს შორის კავშირის დადგენა, გააზრება იმისა, თუ რამდენად მჭიდრო ან, პირიქით, მყიფეა ეს კავშირი. მით უფრო, რომ პროცესი სიმპტომატურია და საკმაოდ ფართო კულტურულ არეალს მოიცავს.

ათეული წლების მანძილზე საბჭოთა კავშირი ისტორიული და კულტურული ეკლექტიზმის სიმბოლოს წარმოადგენდა, თუმცა შეუთავსებლობანი წარმატებით ინიღბებოდა ჰიპერტროფირებული სახელისუფლებო მანქანის გამართული მუშაობითა და ხელისუფლების ცენტრალიზების პრინციპით: რაც ჭირდება ერთს, საჭიროა ყველასათვის, რაც წესია ერთისათვის, წესია ყველასათვის, როგორც ცხოვრობს ერთი, ისე უნდა ცხოვრობდეს ყველა – გადაწყვეტილებას ერთპიროვნულად იღებდა ცენტრი; ეროვნება, ისტორია, ტრადიცია, აზროვნება, მისწრაფება მხოლოდ უმნიშვნელო დეტალებია მასშტაბური წითელი საბჭოთა მარკერის ფონზე.

ნუთუ ამ ხელოვნური სისტემის ინტერიერიც ისეთივე გულუბრყვილოა, როგორც ფასადი? ცხადია, არა.

მამაცი რევოლუციონერები კარგ ხანია ცინიკოსებად და ფანატიკოსებად ჩამოყალიბდნენ, ხოლო ლიდერის ცნებამ ამბივალენტური და ორაზროვანი ხასიათი შეიძინა. პირველ ყოვლისა, ლიდერი აღარ არის ის, ვინც იმსახურებს ლიდერობას (თუნდაც რაიმე ნიშნით), არამედ ის, ვისაც სხვებზე მეტად სურს ლიდერობა და ყოველნაირად მიისწრაფვის ამისაკენ. თუ ნორმალურ ვითარებაში ლიდერობის მიღწევა გარკვეულ მახასიათებლებს უკავშირდება – პიროვნების ჭკუას, კომპეტენტურობას, დამსახურებას ან, სულაც, მემკვიდრეობითობას – საბჭოთა სტრუქტურაში ის მხოლოდ ერთ პრინციპს ექვემდებარება – აგრესიულ სურვილს. ყალიბდება ერთგვარი სახელისუფლებო იდეოლოგია, ირაციონალური სტრუქტურა, რომელიც საკუთარი ნებით ითავსებს დემიურგიულ ანუ აღმშენებლურ ფუნქციას, რაც გულისხმობს ახალი საზოგადოებრივი მოდელის „შექმნას“ და ადამიანის „გადაკეთებას“ შესაბამის ყაიდაზე. „შექმნისა“ და „გადაკეთების“ პროცესი გარკვეული რეგრესის ნიშნით მიმდინარეობს: ლიდერი ქმნის ახალ საზოგადოებრივ მოდელს ანუ ახორციელებს უტოპიურ ჩანაფიქრს, მაგრამ ორგანიზებული სიკეთისა და ბედნიერების ძიებაში, ძალაზე დაყრდნობით ცვლის ადამიანთა ცხოვრებას, რაც თანდათანობით გადაიზრდება ქაოსსა და უბედურებაში და, საბოლოოდ, ორგანიზებული ბოროტების სახეს იღებს (რატიანი 2005:99-130). ლიდერის ტრანსფორმაცია გარდაუვალია: მისი აღმშენებლური ფუნქცია დამსჯელ და დამანგრეველ ფუნქციაში ტრანსფორმირდება. ს. ლ. ფრანკი აღნიშნავს: „უტოპიურ მოძრაობებს ყოველთვის იწყებენ თავდადებული ადამიანები, ანთებულნი ხალხისადმი სიყვარულით, რომლებიც მზად არიან თავიანთი სიცოცხლე გასწირონ მოყვასისათვის; ასეთი ადამიანები არა მარტო ჰგეანან წმინდანებს, არამედ, რაღაც თვალსაზრისით, ნაზიარებნი არიან კიდევაც სიწმინდესთან. მაგრამ თანდათან, სწორედ დასახული მიზნის პრაქტიკული განხორციელების მოახლოების გამო, ისინი ან თავად გარდაიქმნებიან სატანური ბოროტების ძალით შეპყრობილ ადამიანებად, ან, როგორც მემკვიდრეებს, ადგილს უთმობენ ძალაუფლების გარყვნილ და უსულგულო მადიებლებს. ასეთია ყველა რევოლუციის პარადოქსული განვითარება, ყველა უტოპიური ჩანაფიქრის ცხოვრებისეულ წესად გარდაქმნის მცდელობა“ (ფრანკი 1992:54). ლიდერი ძალმომრეობის, ბოროტების პერსონიფიცირებულ ხორცშესხმად იქცევა, მონსტრად, რომელიც ხალხის ანუ დამორჩილებული მასის ხელოვნურ-პათეტიკური აღფრთოვანების ობიექტს წარმოადგენს.

როგორი შეიძლება იყოს ამგვარი პოლიტიკური სისტემის გავლენა კულტურაზე, ხელოვნებაზე, კონკრეტულად, ლიტერატურაზე?

თუ არ ჩავთვლით „მასების ხსნის“ იდეით ანთებული (თუ მოწამლული? – ი.რ.) ენთუზიასტების მცირე ჯგუფს, საბჭოთა იდეოლოგიის დამკვიდრება საზოგადოებრივი აზროვნებისა და ცხოვრების სფეროებში ემოციურ-ფსიქოლოგიური გავლენის გზით ხორციელდებოდა. გავლენის გამოხატვის სხვადასხვა ასპექტები შეიძლება ჩამოითვალოს. პირველ ყოვლისა, მწერლების იდეოლოგიური ზომბირება და, ტერორის გზით, მათი ჩაყენება დიქტატურის სამსახურში; როდესაც შიში ერთგვარი ჰერმესის ფუნქციას ასრულებს იერარქიულ სახელმწიფო მანქანასა და ხელოვნებას შორის, ხოლო, შედეგად, იქმნება ჭეშმარიტ მხატვრულ ღირებულებას მოკლებული იდეოლოგიზებული ტექსტები, როგორც **საბჭოთა დისკურსის** ლიტერატურული მოდელი. კლასიკური განმარტებით, „საბჭოთა დისკურსი არის ლინგვორიტორიკული ბუნების მქონე სოციოკულტურული ფენომენი“ (ვოროჟბიტოვა 2000:1). მისი

მენტალობის სოციოფსიქოლოგიურ გასაღებს კი, რასაკვირველია, წარმოადგენს ჰიპნო-ერთი მხრივ, ეს არის „ახალი დემოკრატიისა“ და მემარცხენე ინტელიგენციის დისკურსი, სადაც სიტყვა-ფიქცია დომინირებს სიტყვა-საგანზე; მეორე მხრივ, ეს არის „ზედაპირული დისკურსი“, რომელსაც არა აქვს სიღრმე და არ გააჩნია ნაციონალური ინდივიდუალობის განცდა. ამ დისკურსის ფარგლებში შეუძლებელია რაიმეს გაგება, არამედ მხოლოდ სიმულაცია; სიმულაციის რადიკალური გამოვლინება ლიტერატურაში იდეოლოგიზებული მაკულატურაა. ამ უკანასკნელის ტექსტუალიზებულ ფორმას კი პროლეტარული დისკურსი წარმოადგენს. პროლეტარული დისკურსი საბჭოთა დისკურსის არამარტო კლასიკური, არამედ – უტრირებული ლიტერატურული მოდელია, რომელიც „ობიექტივიზაციასთან აზროვნების შერეწყმის“ გზით ახდენს „პროლეტარული ფსიქოლოგიის ნორმალიზებას“ (გასტევი 1919:10) და რომლის სათავეებიც მე-19 საუკუნის II ნახევრის აგიტაციურ-პროკლამაციურ (ანტი)კულტურაში უნდა ვეძიოთ. პროლეტარული დისკურსი, შეიარაღებული ლოზუნგით „ჩვენ ახალ, ჩვენს ახალ სამყაროს ავაშენებთ“ (რაზე? ძველის ნანგრევებზე? – ი.რ.), იდეაბირთვის რეალიზების მიზნით, მხარს უჭერს სოციალური ინოვაციების რადიკალურ საშუალებებს, მათ შორის, ვანდალურსც კი – წამებას, მკვლელობას, განადგურებას, ზოგადად ტერორს, როგორც უმოკლეს გზას მასობრივის კულტივირებისაკენ: „ასეთ შემთხვევაში, აღარ არსებობს მილიონობით თავი, არის მხოლოდ ერთი საერთო თავი. შემდგომში ამგვარი ტენდენცია იწვევს ინდივიდუალური აზროვნების ლიკვიდაციას, იქცევა მთელი კლასის ობიექტურ ფსიქოლოგიად, რაც ვლინდება ფსიქოლოგიური ჩართვების, გამორთვების, გადართვების სისტემაში“ (გასტევი 1919:10). საბჭოთა დისკურსის აბრის ქვეშ ნებით თუ ძალით გაერთიანებული, მეტად თუ ნაკლებად რადიკალურად განწყობილი ავტორების კონცეპტუალური და ზნეობრივი პოზიცია ზედმიწევნით ნათლად გამოხატავს ინდივიდუალურობისა და ეროვნულობისაგან დაცლილი („ჩემი მისამართი არ არის არც ქუჩა და არც სახლი, არამედ – საბჭოთა კავშირი“) საბჭოთა რიტორიკის პრინციპებს.

თუმცა, ამავე პროცესს მეორე მხარეც მოეძებნება, საპირისპირო, აღნიშნული დაუმორჩილებელი უშიშრების – ნონკონფორმისტების ბრძოლით: მწერალი უპირისპირდება თავსმოხვეული ბედნიერების ზედაპირულ ილუზიას და ირჩევს შემოქმედებითი პროტესტის აქტიურ ფორმას, რის შედეგადაც ჩამოყალიბებას იწყებს ანტისაბჭოთა დისკურსი. ანტისაბჭოთა დისკურსის საწყის მოდელად, ალბათ, მოდერნისტული მწერლობა უნდა მივიჩნიოთ, მისი განსხვავებული ფორმებითა და შენაკადებით, ვინაიდან სწორედ მაღალი მოდერნიზმისათვის ნიშანდობლივი სწრაფვა რეპრეზენტაციული თავისუფლებისაკენ, ჭეშმარიტების ძიების და ინდივიდუალობის დამკვიდრების მხატვრული ტენდენციები წარმოადგენს მთავარ საშიშროებას საბჭოთა დემაგოგებისათვის. მოდერნიზმი ქართული ლიტერატურის განვითარების მთლიანი პარადიგმის ორგანული ნაწილია, ისევე როგორც ევროპული ლიტერატურისა. შესაბამისად, მასთან დაპირისპირება არამარტო იდეოლოგიური, არამედ – ანტიისტორიული და ანტიეროვნული ბრძოლის ანალოგია. ამიტომაც არ არის გასაკვირი, რომ ამ ბრძოლაში არ არსებობენ ავტორიტეტები – ცნება „მწერალი“ ჩანაცვლებულია ცნებებით „ჩვენიანი“ და „მტერი“, სადაც პირველი საბჭოთა დისკურსის მარკერია, ხოლო მეორე – ანტისაბჭოთა დისკურსისა. არანაკლებ საფრთხეს ქმნის ავანგარდული ხელოვნება და ლიტერატურა. მიუხედავად იმისა, რომ ავანგარდიზმი უარს ამბობს მაღალი მოდერნიზმისათვის ნიშანდობლივ „სულიერ პრობლემათა, ექსისტენციურ მიმართებათა მთელ სისტემაზე“ (წიფურია 2008:262), ის აქტიურად

რეალიზდება გამომსახველობითი ფორმების ექსპერიმენტულ მოდელებში: „არსი თავად გამომსახველობაშია... მოდერნიზმის მუდმივი მაძიებლობის იდეა აქ მხატვრული გამოსახვის გზის მაძიებლობის სახით შენარჩუნდება და მუდამ ახალი, ანუ მიღებულ ფორმასთან დაპირისპირებული მხატვრული ფორმის ძიებად იქცევა“ (წიფურია 2008:262). რაც არასტანდარტულია, ის ეწინააღმდეგება „საღ აზრს“, ხოლო რაც ეწინააღმდეგება „საღ აზრს“ ის – ანტისაბჭოთაა. გამოვუცხადოთ მათ „საზოგადოებრივი ზიზღი“!

თუ შევაჯამებთ ყოველივე ზემოთ თქმულს, მივალთ დასკვნამდე, რომ ლიტერატურული დისკურსის ოპოზიციური მოდელი **საბჭოთა დისკურსი / ანტისაბჭოთა დისკურსი** წარმოადგენს განსხვავებულ პასუხს ერთსა და იმავე პროცესზე, რომელიც მხოლოდ შოკურ თერაპიას შეიძლება შეედაროს: ლიტერატურული დისკურსის ორივე ფორმა მაქსიმალურად არის გააქტიურებული გასული საუკუნის 20-30-იან წლებში, სწორედ მაშინ, როდესაც კომუნიზმი უტოპიური ოცნებიდან რეალიზებული პროექტის სახით ყალიბდება.

ახალგაზრდა საბჭოთა წყობილება გაშლილი ფრონტით მკვიდრდებოდა იძულებით გაერთიანებული ქვეყნების ტერიტორიებზე; სპეციფიკური საბჭოთა ნარატივის სიერცეში, სხვა პოლიტიზებული ტერმინების გვერდით, საპატიო ადგილი ეჭირა ცნებებს – „საბჭოთა მწერლობა“, „სოციალისტური რეალიზმი“, „საბჭოთა კრიტიკული სკოლა“, რომლებიც ზედმიწევნით კარგად გამოხატავდა იდეოლოგიის ნიშნით მარკირებული ლიტერატურის პრიორიტეტულობას და განსაკუთრებულ პრივილეგიებსა და პატივს ჰპირდებოდა მუზის მსახურებს. ერთი მხრივ – შიში, მეორე მხრივ – სტაბილური კეთილდღეობის გარანტია ძლიერი ბიძგი აღმოჩნდა მათთვის, ვინც ნაკლებად ფიქრობდა საუკუნო დიდებაზე. იქმნებოდა დითირამბული ლექსები და ოდები საბჭოთა ქვეყნის მესაჭეებზე; იწერებოდა სქელტანიანი რომანები საბჭოთა ადამიანების კოლექტიურ შრომასა და შრომით გმირობებზე, ძმობის, ერთობისა და თანასწორობისათვის მებრძოლი ხალხის ცხოვრებაზე და მათ დაუნდობელ ბრძოლაზე ჯერ კიდევ შემორჩენილ ბურჟუა-არისტოკრატებთან; საბჭოთა კრიტიკა ხოტბას ასხამდა ამგვარ ლიტერატურულ ექსპერიმენტებს და ამასაც არ სჯერდებოდა: უმოწყალოდ ასახიჩრებდა იშვიათობად ქცეული ხარისხიანი მწერლობის ინტერპრეტაციას. ამგვარი არასწორი, მიუღებელი ინტერპრეტაციის მსხვერპლად არაერთი ქართველი მწერლის საეტაპო მნიშვნელობის მქონე ტექსტი იქცა. საშუალო ნიჭისა და შესაძლებლობის ავტორებმა კარგად აუღეს ალლო მიმდინარე პროცესს, თუმცა, ბზარი მეტრებსაც შეეპარათ. მიზეზად ძნელად თუ დავასახელებთ გულწრფელ ნდობას საბჭოთა იდეოლოგიური კურსისადმი და, მით უმეტეს, აღფრთოვანებას. მიზეზი, უპირატესად, იყო შიში, ჩვეულებრივი, ადამიანური შიში, რომელიც განსაზღვრავდა მორჩილებას ლიდერისა და სახელმწიფო სტრუქტურისადმი. მაგრამ, არც შიშს ჰქონდა ცალსახა დატვირთვა: შემოქმედთა გარკვეულ ნაწილს სწორედ შიში აგრძნობინებდა ემპირიული რეალობის აბსურდულობას, აძლიერებდა პროტესტის განცდას და მაკოორდინებელ როლს ასრულებდა ალტერნატიული დისკურსის გამო-მუშაების საქმეში.

როგორი იყო ხელისუფლების რეაქცია ალტერნატიულ ლიტერატურულ დისკურსზე?

მწერალი მარტივად ცხადდებოდა „მტრად“, ხოლო მისი შემოქმედება – ანტისახელმწიფოებრივ მოღვაწეობად, რასაც ყოველთვის ერთი დასასრული ჰქონდა: დასჯა. და ამ მიზეზით დასჯილ ქართველ მწერალთა საკმაოდ ვრცელი ჩამონათვალი შეიძლება გაკეთდეს. მაგრამ ვითარების ტრაგიზმს, ასეთ შემთხვევაში, ქმნის

არამარტო ცალკეული ადამიანების ბედის მსხვერველი, არამედ ლიტერატურული პროცესის მთლიანი პარადიგმის წყვეტა, რასაც, როგორც წესი, ხანგრძლივი კულტურული რეაბილიტაცია ესაჭიროება.

ამრიგად, ტოტალიტარული რეჟიმების პირობებში მხატვრული ლიტერატურის საკმაოდ დიდი სივრცე სახელმწიფო სისტემის ტრუბადურთა „შედეგებითა“ ამოვსებული, რომლებიც, სამწუხაროდ, მხოლოდ ქრონოლოგიური და რაოდენობრივი თვალსაზრისით არიან მნიშვნელოვანნი: დაიწერა ამ დროს და ამდენი, თემა – თითქმის იდენტური. მაგრამ მხატვრული ლიტერატურა ვერ შეფასდება ვერც მხოლოდ ქრონოლოგიური და ვერც მხოლოდ რაოდენობრივი თვალსაზრისით, შეფასების ერთ-ერთი მთავარი კრიტერიუმი, კონცეპტუალურ და მხატვრულ ინოვაციებთან ერთად, ინტელექტუალური თავისუფლების ხარისხია, რომლის დეფიციტსაც ცალსახად განიცდიდა საბჭოთა საზოგადოება.

ანტისაბჭოთა ლიტერატურული დისკურსი განსხვავებული მეთოდებით იკვალავდა გზას, თუმცა, არჩევანი მწირი იყო: ტრადიციულად, არსებობდა ბრძოლის პირდაპირი და ირიბი გზები. პირდაპირი გზა, რასაკვირველია, განსაკუთრებული სიმამაცის მქონე შემოქმედთა ხვედრი იყო: მწერლები მიდიოდნენ მსხვერპლზე, ვინაიდან მიაჩნდათ, რომ ყველა სხვა გზა ან კომპრომისი იყო, რომელსაც ისინი ვერ დაუშვებდნენ, ანაც – არსებობის გახანგრძლივების გაუმართავი მექანიზმი. შესაბამისად, მონური საზოგადოების „იდეალური ტიპის“ წინააღმდეგ ამბოხებული არაერთი მწერალი შეგნებულად შეგებებია დახვრეტას, გადასახლებას, ანაც – თვითმკვლელობას. პრობლემის „გადაჭრის“ ეს სამივე ფორმა შინაარსობრივად იდენტური გახლდათ, განსხვავებას მხოლოდ განხორციელების სტრატეგია ქმნიდა. მწერალი თავად იყო ტრაგიკული პერსონაჟი, რომელიც მხვერპლად ეწირებოდა საკუთარ პრინციპებს.

ირიბი გზებით სარგებლობა კი მაშინ „ისწავლეს“ მწერლებმა, როდესაც თავად საზოგადოებამ იწყო გამოსვლა შოკური მდგომარეობიდან, ანუ – იწყო იძულებითი ადაპტაცია კონტექსტთან; ტოტალიტარული პოლიტიკური მმართველობა გარდაუვალ ისტორიულ რეალობად, ხოლო მისგან თავის დაღწევა ხანგრძლივ პოლიტიკურ პროცესად იქნა შეფასებული. ანტისაბჭოთა ლიტერატურული დისკურსის ეს მოდელი ნიღბის ეფექტით მუშობს და კონცეპტუალურად შეიძლება შეფასდეს, როგორც „ირიბად ნასროლი ქვების“ სტრატეგია, თუმცა ის უფრო პარტიზანულ ბრძოლას ჩამოჰგავს აღნიშნულს პრინციპით „ვიჩქაროთ ნელა“. მწერლები იბრძვიან მათ ხელთ არსებული ყველა იარაღით – სატირით, ალეგორიით, ირონიით, აბსურდით; იბრძვიან საკუთარ ტერიტორიაზე და მის გარეთ – ემიგრაციაში, ღიად და – იატაკქვეშეთში. ყველა გზა ეფექტურია მიზნის მისაღწევად, თუმცა, ასეთ შემთხვევაში მწერალი თავად აღარ არის ტრაგედიის პერსონაჟი, არამედ მხოლოდ ტრაგიკოსია, რომელიც ცდილობს, მითისქმნალობის მძაფრი პროცესით ჩაანაცვლოს რეალობა.

უდაოდ საინტერესოა ერთი გარემოება: ანტისაბჭოთა ლიტერატურული დისკურსი, გამომდინარე რეპრეზენტაციული მოდელების მუდმივი ძიებებიდან, საბჭოთა პერიოდის ლიტერატურის უანრული მრავალფეროვნების გენერატორადაც გვევლინება. მაგალითად, ისეთი მნიშვნელოვანი ლიტერატურული ჟანრები, როგორიცაა ლიტერატურული ანტიუტოპია, მითო-რეალისტური რომანი ან სატირული ნოველა ანტისაბჭოთა დისკურსისათვის იდეალურ ჟანრულ მოდელებად შეიძლება მივიჩნიოთ. ცხადია, არ ვამტკიცებთ, რომ ამ ჟანრების გენეზისი საბჭოთა იდეოლოგიას უკავშირდება, თუმცა, ჩვენი კვლევის ამ ეტაპზე, ცალკეულ შემთხვევებში, არც გამოვრიცხავთ ამგვარ დასკვნას.

რამდენად მყარი ან ფლექსიური იყო საბჭოთა ეპოქის ლიტერატურული დისკურსი?

ლიტერატურული დისკურსის სიმყარესაც და ფლექსიურობასაც, ცხადია, კონტექსტი განაპირობებს. როდესაც პროცესი ხანგრძლივია, ანუ ტოტალიტარული მმართველობა თითქმის საუკუნეს ითვლის, ის, რასაკვირველია, განსხვავებულ პერიოდებს მოიცავს: მოინიშნება მეტად და ნაკლებად რადიკალური, შედარებით ლიბერალური, ინერტული, ან პირიქით, გააქტიურებული და სხვა ტიპის პერიოდები. მიუხედავად იმისა, რომ ყოველი მათგანი სერიოზულ ზიანს აყენებს ლიტერატურული თავისუფლების იდეას, საბჭოთა ეპოქის ლიტერატურული დისკურსის ფლექსიურობა ეჭვგარეშეა. ამის ნათელ მაგალითს წარმოადგენს ჯერ „სამამულო ომის“, ხოლო მოგვიანებით ე. წ. „დათბობის პერიოდის“, ანუ 50-60-იანი წლების ლიტერატურა.

სამამულო ომის პერიოდში საბჭოთა დისკურსის ყველაზე წარმატებული ფუნქციური და სტილური რეალიზაცია **საბჭოთა პუბლიცისტური დისკურსია**. თუმცა, ამ ტიპის დისკურსშიც შეიძლება გავარჩიოთ განსხვავებული პლასტები: **ოფიციალური პრესა**, როგორც საბჭოთა იდეოლოგთა პოზიციის გამოვლინება (რადიორეპორტაჟები – რად ღირდა თუნდაც ლევიტანის ცნობილი ტემბრი და დრამატული ტექსტები); ავტორიტეტული მწერლების მხატვრულად დახვეწილი **პატრიოტული ტექსტები**, რომლებშიც გამოხატული იყო გულწრფელი თანადგომა საერთო-ეთნიკური პრობლემისადმი; დაბოლოს, მწერლების **ეპისტოლური ტექსტები** – პირადი ჩანაწერები ან მიმოწერა, სადაც იგრძნობოდა განხეთქილება ოფიციალურ პოზიციასა და რეალურ მდგომარეობას შორის. თუმცა, საერთო ფიზიკური საშიშროების განცდის მიზეზით, ეს, ალბათ, არის ანტისაბჭოთა დისკურსის იატაკქვეშეთის პერიოდი, როდესაც ის შედარებით ფრაგმენტულ ხასიათს იღებს, სამაგიეროდ კი, წარმატებით ხორციელდება განვრცობილი საბჭოთა მენტალური კორელატის **homo sovieticus-is** ჩამოყალიბება.

სრულიად განსხვავებულ სურათს იძლევა 50-60-იანი წლების, ე.წ. „ოტტეპელის“ ხანა. თუ 50-იან წლებში, საბჭოთა იდეოლოგიის სამსახურში გაჭაღარავებული ავტორები გრძნობენ საკუთარი ტექსტების გადაფასების საჭიროებას, 60-იანი წლებიდან, თითქმის ოცდაათწლიანი ინტერვალის შემდეგ, დაუფარავად იზრდება დასავლური ლიტერატურული ტენდენციების ზეგავლენა. 20-30-იანი ქართველი მოდერნისტების განწირული თაობის ფონზე, ქართველი სამოციანელები გაცილებით პრივილეგირებულად გამოიყურებიან. ანტისაბჭოთა დისკურსის ეს პროდასავლური მოდელი, ცხადია, პოლიტიკური ლიბერალიზაციის შედეგია: თურკინის ფარდის მიღმა დანახულმა სამყარომ საბჭოთა ლიდერების სახლებში ამერიკული მარლბოროებითა და სხვა „იმპორტული“ (საბჭოთა ტერმინია) საქონელით შეაღწია, ლიტერატურას დასავლური მიმდინარეობებისა და კონცეფციებისათვის „თვალის შევლების“ შესაძლებლობა მისცა. **ანტისაბჭოთა ლიბერალური დისკურსი** ჰემინგუეისეული თემებითა და თამამი ნეორეალისტური ექსპერიმენტებით შემოიჭრა საბჭოთა ქვეყნების ტერიტორიებზე და თან მოიყოლა რომანტიკული ოცნებები მეგობრობაზე, გულახდილობაზე, ურთიერთობების სიფაქიზეზე, თავისუფლებაზეც კი! როგორც კი ყინულის დნობამ საშიში სახე მიიღო, საბჭოთა ლიდერებს კვლავ გაუაქტიურდათ უცხო ხილის აკრძალვის ინსტიქტი. მძაფრდება საბჭოთა ხელისუფლების აგრესია ყოველგვარი სიახლისადმი, რაც, ერთი მხრივ, იძენს უკიდურესად ხელოვნურ ხასიათს, ხოლო, მეორე მხრივ, არღვევს კომუნიკაციის ელემენტარულ ნორმებს. შედეგად, მწერალი, როგორც ინფორმაციის ერთ-ერთი ყველაზე კვალიფიცირებული მომხმარებელი, განიცდის ინფორმაციულ დეფიციტს.

ამ ვითარების მთელი პარადოქსი ისაა, რომ ხელოვნური სტრუქტურის კვლავშექმნის პროცესში რადიკალური ხასიათი შეიძინა უკვე არა საბჭოთა დისკურსმა, როგორც ეს მოხდა 30-40-იან წლებში, არამედ ანტისაბჭოთა დისკურსმა, რომლის ტექსტუალურ გამოვლინებად **დისიდენტური დისკურსი** იქცა. ან იქნებ ეს არცაა პარადოქსი და რეჟიმის დასასრულისაკენ ლოგიკური სვლის კულტურული გამოვლინებაა?

შექმნილ ვითარებაში ლიტერატურული სისტემა არაორდინარულად დანაწევრდა. გამოიკვეთა შემდეგი მოდელები: **სუბიექტივისტური დისკურსი** („სხვაგვარად“ მოაზროვნენი), როგორც ანტისაბჭოთა დისკურსის სიღრმისეული მოდელი; **რადიკალური დისკურსი** (დისიდენტები), როგორც ანტისაბჭოთა დისკურსის უტრირებული მოდელი; **ადაპტირებული დისკურსი** (კონფორმისტები), როგორც ანტისაბჭოთა და საბჭოთა დისკურსების ინტელექტუალური მორიგების მცდელობა; **ნეიტრალური დისკურსი** (ჩაურევლები), როგორც ანტისაბჭოთა დისკურსის პასიური მოდელი, რომელიც შინაგანად ენათესავება სუბიექტივისტურ დისკურსს, თუმცა განსხვავდება მისგან პოზიციის აქტივობის თვალსაზრისით; და, რასაკვირველია – **მოდერნიზებული საბჭოთა დისკურსი** (წინდახედული აპოლოგეტები), როგორც საბჭოთა ხელისუფლების ახალი დასაყრდენი. ამგვარი დიფერენციაციის საფუძველი უკვე არის არამარტო იდეოლოგიური ანტაგონიზმი დისკურსებს შორის ან თუნდაც ლიტერატურული პროდუქციის ხარისხობრივი მაჩვენებლები, არამედ მწერლების პოზიცია, როგორც სოციალური იდენტიფიკაციისა და კომუნიკაციის ფორმის გამოვლინება. მიუხედავად გარეგნული სიმშვიდისა, დისკურსის მონიშნული მოდელების თანაარსებობა, ვფიქრობთ, საშიში ისტორიული გამოცდილება იყო, საკმაოდ არასასურველი სოციალური და კულტურული პერსპექტივით, თუმცა, საბედნიეროდ, საქართველოსათვის ის ძალევე დასრულდა, 1978 წლის 14 აპრილს; თუკი შევუდგებით საბჭოთა პერიოდის ქართული ლიტერატურული დისკურსის დესტრუქციის დასაბამის ძიებას, რასაკვირველია, 1978 წლის 14 აპრილს მოვნიშნავთ. ეს დღე მრავალი თვალსაზრისით იყო უმნიშვნელოვანესი მოვლენა საქართველოს ისტორიაში და, მათ შორის, ქართული ლიტერატურული დისკურსის ტრანსფორმაციის თვალსაზრისითაც. ცხადი გახდა, რომ საზოგადოების მოქალაქეობრივი ნება, თუკი ის მომწიფებული და მოტივირებულია, უფრო ძლევამოსილია, ვიდრე ნებისმიერი სახელმწიფოებრივი მანქანა. 80-იანი წლებიდან ლიტერატურული დისკურსი, ისევე როგორც თავად პოლიტიკური რეჟიმი, ახალი სტატუსით განაგრძობს არსებობას, თუმცა, ეს უკვე სხვა ნარკვევის თემაა.

დაბოლოს, მონობა ყოველთვის და ყველა დროში შეიძლება აირჩიოს მწერალმა, მაგრამ, მთავარია, რომ ეს იყოს ნებაყოფლობითი და არა იძულებითი არჩევანი. გამოსავალს ტოტალიტარიზმის ჩიხიდან მხოლოდ ნონკონფორმისტები პოულობენ იმ ისტორიული გარანტიით, რომ ჭეშმარიტი ლიტერატურული სახეების გადარჩენას უკიდურესად ტირანულ ვითარებაშიც კი არ ემუქრება საფრთხე, ვინაიდან ღირებულს გადაარჩენს დრო და არა ცალკეული ადამიანების ნება-სურვილი, როგორც წარმატებული დიქტატორებიც არ უნდა იყონ ისინი.

დამოწმებანი:

- გასტევი 1919:** Гастев А. О тенденциях пролетарской культуры. // Пролетарская культура, 1919, №9.
- ვოროჰბიტოვა 2000:** Ворожбитова А. А. «Официальный советский язык» периода великой отечественной войны: лингвориторическая интерпритация // <http://www.philology.ru /linguistics 2/vorozhbitova-00.htm>
- რატიანი 2005:** რატიანი ი. ქრონოლოგიური ანტიუტოპიური რომანები. ესკატოლოგიური ანტიუტოპიის ინტერპრეტაციისათვის. თბ.: 2005.
- ფრანკი 1992:** Франк С. Л. Смысл жизни. –Минск.: Полифакт, 1992.
- წიფურია 2008:** წიფურია ბ. პოსტმოდერნიზმი // ლიტერატურის თეორია. XX საუკუნის მეთოდოლოგიური კონცეფციები და მიმდინარეობები. თბ.: 2008.

Irma Ratiani

The Models of Literary Discourse within Soviet Totalitarianism

Summary

Keywords: Soviet totalitarianism, literary discourse, Soviet discourse, Anti-Soviet discourse.

The aim of this paper is to discuss and analyze structural models of literary discourse being captured within the frameworks of Soviet totalitarian regime.

Literature is a conceptual reflection on ongoing processes; Context, serving as a background for the formation of a literary text, is reflected on conceptual and expressive layers of the same text. If we take into consideration intrinsic longing of literature towards intellectual and representative freedom we can vividly envisage the obstacle emerging between a literary text and real context under the conditions of totalitarian regime. The creation of ideological diktat, as a violent governing system, is the ultimate sign of totalitarianism as well as formation and establishment of clichés, which limits the boundaries of literary freedom to a great extend. The 1920s can serve as an illustration, when modernistic tendencies established in Georgian literature became in conceptual antagonism with the ideological principles of Soviet diktat. The policy marked by destruction of spiritual values opposed literary process marked by inner, spiritual quest, which in itself reflected precisely the crisis of the epoch, the general scepticism and nihilism that reigned in the society oppressed by intellectual terror. The opposition between totalitarian regime and artistic-literary thinking existed for decades and formed important stages in the history of Georgian culture.

Under such circumstances, from the standpoint of the analysis of literary studies, emphasis is made not only on the evaluation of conceptual and motivational models of a text – but the revealing of literary discourse reaction on intellectual terror, systematization of those structural models, which are offered by extended literary materials; in addition, the establishment of the link between conceptual-motivational and structural models of literary discourse is also important, realizing how tight or loose this link is. The process is symptomatic and entails a wide cultural area.

Soviet union represented a symbol of artificial historical and cultural eclecticism, however incompatibility was successfully masked by the proper functioning of hyper-tropic state machine and the principle of the centralization of the authorities: an individual's need is shared by everyone, what is rule for one, is for everyone, an individual's lifestyle should be accepted by every single person – the decision was made unanimously by the centre; nationality, history, tradition, thinking and longing are details of marginal value against the background of red Soviet marker.

Is the interior of this artificial system as naïve as a façade? Obviously not.

Brave revolutionists had developed as cynics and fanatics, and the concept of a leader acquired an ambivalent and ambiguous meaning. Leader turned into the personification of oppression, cruelty, a monster representing artificial-pathetic object of admiration for the crowd or in other words, subordinate mass.

What kind of impact can such political system have on art, in particular, on literature?

The paper deals with different aspects of this influence: ideological pressure on writers and obliging them to be in the service of dictate by means of terror; formation of Soviet Discourse and creation of its radical model - Proletarian Discourse; establishment of concepts like – “Soviet Writing”, “Social Realism”, “Soviet School of Criticism”;

The second side of the process is also presented: the struggle of non-conformists when the writer opposes surface illusion of happiness and chooses an active form of creative protest, resulting in the formation of Anti-Soviet discourse. A new concept – “writer – people's enemy” is being established.

Also, the problem of the relationship of Soviet and Anti-Soviet literary discourses towards context and its different stages of development and different forms are discussed in the paper: the Discourse of War; Soviet Publicist: official press, patriotic texts, epistolary writing; Pro-Western Liberal Discourse; Subjective Discourse; Dissident Discourse and etc.

The ending of the Soviet period in the history of Georgian literature is also stated.